

**VIII. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU
(2 – 5 Haziran 2021, Niğde)**

BİLDİRİLER KİTABI

CİLT II

2021 NİĞDE

İMAM MÂTURÎDÎ'NİN MİLLİ KİMLİK BAĞLAMINDA EVRENSEL BİR YORUMU

Bayram AYHAN*

Özet: Türk asıllı Müslüman din âlimi İmam Mâturîdî birçok ilimde temayüz etmiş olması hasebiyle farklı milliyetler ile yan yana getirilmeye çalışılmış bir isimdir. Birçok zorlama çabaya rağmen Türk olduğu hem biyografisi hem de telif ettiği eserlerdeki dil ve kültürel söylem ile teyit edilen Mâturîdî millî kimliğini tefsirine de yansıtmıştır. Tebliğde müfessirin millî kimlik eksenli yorumlarını Arapların İslam öncesi dönemden miras aldıkları geleneksel bir boşama şekli olan zıhar bağlamında ele alacağız. Özellikle ondan önce yaşayan veya onunla çağdaş olan Arap asıllı müfessirler ayetin lafızları ve teknik yönü içerisinde sıkışarak esasa gelememişken, Mâturîdî'nin ayetteki esas gayeyi yakaladığını tespit etmekteyiz. Kendinden sonraki birçok yoruma da kaynaklık eden Mâturîdî, kişinin cinsellikten istiare yoluyla eşini annesine benzeterak kendine haram kılması şeklindeki geleneksel ameliyeye millî ve evrensel değerler açısından yaklaşmış ve ilgili geleneği sert bir şekilde eleştirmiştir. Annenin muhterem bir varlık olduğunu ve onun cinsellikten istiare ile eşe benzetilmesinin çok çirkin ve kabul edilemez olduğunu vurgulamış ve millî kimliğini yoruma yansıtarak özgünlüğünü ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: millî kimlik, İmam Mâturîdî, tefsir, dil, yorum.

A Universal Interpretation of Imam Maturidi in the Context of National Identity

Abstract: Because of outshine in many Islamic science, Turkish born a muslim religious scholar Mâturîdî has been a name juxtaposed with different nationalities. Despite many compulsions Mâturîdî's being Turkish born has been confirmed by his biography and also his language and cultural discourse in his copyrights. He has been reflected his national identity in his tafsir. In the notification we will examine commentators/Mâturîdî's interpretation based on national identity in the context of zıhâr that a traditional form of divorce that Arabs' inherit from the pre-Islamic period. Although especially the Arabic commentators who

* Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. byrmayhan@gmail.com. / bayramayhan@ohu.edu.tr

live before him or contemporary with him has been stucked between the words of the verses linguistic technical aspect and has not come to the basis, we determined that Mâtürîdî has achieved the main aim of the verse. Mâtürîdî, being source many comments after herself, has approached the traditional practice that a person's comparison his wife to his mother by a sexuality metaphor in terms of national and universal values and has criticized sharply this traditional practice. He has emphasized that the mother is a venerable human and the comparison mother to wife by sexuality metaphor is disgusting and inadmissible and he has demonstrated his originality by reflecting his national identity in interpretation.

Keywords: *national identity, İmam al-Maturidi, tafsîr, language, interpretation.*

Giriş

Kelam, tefsir, fıkıh usulü, mezhepler tarihi ve akaid konularında dikkate değer bilgisi, birikimi ve eserleri bulunan İmâm-ı Mâtürîdî'nin nisbet edildiği Mâtürîd (Mâtürîd), günümüzde Özbekistan Cumhuriyeti'nin sınırları içinde bulunan Semerkant'ta yer almaktadır. Mâtürîdî'nin Ensârî nisbesiyle anılmasına binaen geç dönemde yazılan bazı eserler onun soyunun Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye uzandığı yönünde iddialar dile getirmişse de (Zebîdî, 1998: 54-55) bu iddialar isabetli görünmemektedir. (İmamoğlu, 1991: 29) Bazı çağdaş Arap yazarları, Mâtürîdî'nin neslinden birinin Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin torunlarından biriyle evlenmesinden hareket ederek Arapların seçkinlerinin evlilikte denklige önem verdikleri gerekçesine istinaden, Mâtürîdî'nin Arap olduğunu ileri sürmüşlerse de bu yorum da doğru değildir. Nitekim Mâtürîdî gibi önemli bir âlimin neslinden gelen biriyle evlenmek karşı taraf için bir efdaliyyet olarak telakki edilir. Mamafih Araplar genellikle sahabeye kadar uzanan soylarını mutlaka kaydeder ve silsilenin sonunda da aidiyetlerini ortaya koyacak bir ifade eklerler. Bu bağlamda Ebû'l-Muîn en-Nesefî, Semerkant Sünnî kelâm ekolünün temsilcilerinden nesebi sahabeye kadar ulaşan kişileri zikrederken silsileyi sonuna kadar zikretmiş fakat Mâtürîdî'nin yalnızca dedesini zikredebilmiş, daha da ileriye gidememiştir (Nesefî, 1993: 76).

İmâm-ı Mâtürîdî'nin eserlerini telif ederken kullandığı dil ve üslûp incelendiğinde bu eserlerin ana dili Arapça olmayan bir müellif tarafından kaleme alındığı görülür. Nitekim onun teliflerindeki dilin karmaşık ve anlaşılmasının güç olduğu konuyu ele alan kaynakların işaret ettiği bir bilgidir (Pezdevî, 1986: 3). Mâtürîdî'nin eserlerindeki birçok cümlenin kuruluşuna, özellikle de

bazı fiillerin bağlaçlarına bakıldığında Arapça gramere aykırılığı yanında Türkçe gramere uygunluğu görülmektedir. Hem dil ve üslup özellikleri hem de yaşadığı Semerkant ve çevresinin Türkler'in çoğunlukta olduğu bir bölge olmasına binaen Mâtürîdî'nin Türk asıllı olduğunu söylemek gerekir. Müellefâtında Farsça'dan türetilmiş kelimeler bulunması (Mâtürîdî, 2002: 7) ve günlük hayatında Farsça'yı kullandığına dair kaynaklarda bazı rivayetlerin yer alması Fars asıllı olduğu anlamına gelmemektedir. Zira Türkler'in çoğunlukta olduğu Mâverâünnehir'in ilim çevrelerinde ise Farsça'nın yaygınlığının yanı sıra köy ve kasabalarda Türkçe'nin kullanıldığı bir vakıadır (Özen, 2008: 23-451; Topaloğlu, 2003: 28-156).

Tebliğimizin girişinde İmâm-ı Mâtürîdî'nin milli kimliği bağlamında zorunlu bazı bilgilere yer verildi. Zira Mâtürîdî İslam alimleri arasında farklı alanlarda eser ve fikir üretmiş ender şahsiyetlerdendir. Bu yönüyle de birçok kişi onun milliyetini sahiplenmeye çalışmıştır. Biz Mâtürîdî'nin milli kimlik eksenli yorumunu Araplar'ın cahiliye döneminden beri sürdürdükleri ve Kur'an'da da yer edinmiş ve eleştirilmiş zihar ameliyesi ekseninde ele alacağız. Öncelikle ilgili ameliyeye dair kısa bir bilgi verilecek, uygulamanın şekli ve erken dönem müfessirlerinin bu konudaki yorumları zikredildikten sonra Mâtürîdî'nin milli kimlik eksenli özgün yorum ve yaklaşımları ele alınacaktır.

1. Cahiliye'nin Geleneksel Bir Boşama Usulü (Zihâr)

Sözlükte “sırt, arka, yüzey” gibi anlamları bulunan zahr kelimesinden mülhem olan (İbn Manzur, tsz: 4/524) zihâr terimi kocanın, nikahlı eşini kendisine haram kılmak maksadıyla eşinin bizzat kendisini veya eşinin baş, yüz, sırt gibi bütünü ifade eden bir bölümünü annesine veya –bazı yorumlara göre- evlenmesi dinen yasak olan bir kadına benzetmesi demektir (Yaman, 2013: 44/388).

Câhiliye toplumunda erkekle karısı veya onun akrabaları arasında bir husumet ortaya çıktığında zihâr yeminine başvurulurdu. Bu ameliye ile erkekler eşlerini yahut eşlerinin akrabalarını cezalandırmış ve tekrar aile kurumunu sürdüremeyecek bir şekilde eşlerinden ayrılmış olurlardı. Bu eylemin o toplumun tümüne özgü bir yemin türü olduğu ifade edilmişse de (Cevâd Ali, 1993: 5/550-551) bunun tüm Araplar için geçerli olmadığını beyan eden müellifler de vardır. Bu kanaatin sahiplerine göre bu şekildeki boşama Yahudiler'den etkilenmekle edinilmiş bir ameliyedir ve

lokal bir bölgede uygulanmaktadır. Zira zıhar, Yahudiler ile sıkı sosyal ilişkiler içinde bulunan Medine çevresindeki Araplar'ın âdetiydi ve eşlerini kendilerine kesin biçimde yasaklar ken kullandıkları ifadeler Yahudi geleneğinden etkilenmenin bir sonucuydu. Yahudilerde kadına arkadan yaklaşmak yasaktı. Bu dini inançtan mülhem bir anlayışla “sırt/arka” anlamına gelen “zahr” kelimesi erkeğin en yakın mahremi olan “anne” unsuru bir araya getirilerek mübalağalı ve kesin bir ayrılık formülü oluşturulmuştu. Bu boşama şekli Mekke, Tihâme, Necid gibi bölgelerde bilinen bir Arap âdeti değildir. Nitekim bu bölge insanların sözlerinde buna dair bir ize rastlanmamıştır. Kur'an'da sadece Medine döneminde inen iki sûrede (Ahzâb ve Mücâdele) zikredilmesi de bu tespiti doğrular niteliktedir (İbn Âşûr, 1984: 28/13).

Rivayetlere göre her ikisi de Medineli olan Evs b. Sâmit ile hanımı Havle bint Sa'lebe arasında vuku bulan ve zihârla ilgili âyetlerin inmesine sebep teşkil eden olay Medine döneminin geç yıllarında meydana gelmiştir. İbn Abbas'ın (ö. 68/688) da belirttiği gibi bunun müslümanların karşılaştığı ilk zihâr oluşu (Taberî, 2001: 28/3) bu çirkin davranışın çok yaygın olmadığını göstermektedir. Zihâr hakkındaki ilgili hükümlerin gelmesine ve bu geleneğin tümüyle değişmesine vesile olan olay kaynaklarda bazı nüanslarla birlikte şöyle vuku bulmuştur. Evs b. Sâmit ile hanımı Havle bint Sa'lebe'ye zihâr yapmıştı. Cahliyye geleneklerine göre böyle bir durumda evlilik fiili olarak sona erecek ve kadın eşinin desteğinden ve aile kurumundan mahrum kalacaktır. Havle haksızlığa uğradığı düşüncesiyle Hz. Peygamber'e (a.s) durumu aktarmış ve ondan bir çözüm bulmasını istemiştir. Bu ameliyeye dair henüz bir vahiy gelmediği için Hz. Peygamber (a.s) geleneksel uygulamanın devamı yönünde görüş bildirir ve evliliğin sona erdiğini beyan eder (Taberî, 2001: 28/7).

Hz. Peygamber (a.s) Havle'nin sorununa çözüm bulamayıp, toplumda etkinliği olan cahiliye geleneği bağlamında hüküm verince Hz. Peygamber ile tartışan Havle bu defa Allah'a yakararak bir vahiy göndermesini ve kendisini bu sıkıntıdan kurtarmasını niyaz eder. Olay henüz yeni vaki olmuşken Mücâdile sûresinin zihârı düzenleyen şu âyetleri inmiştir: *“Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a yakınan kadının sözünü Allah elbette işitmiştir. Allah ikinizin karşılıklı konuşmasını duyuyordu. Çünkü Allah her şeyi işitir ve görür. Sizden eşlerine zihâr yapanlar bilsinler ki eşleri asla*

onların anneleri değildir. Onların anneleri kendilerini doğuran kadınlardır. Bu kocalar çok çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Allah kuşkusuz affedicidir, bağışlayıcıdır.” (el-Mücâdile 58/1-4) Zihâra dair hükümlerin esasını oluşturan bu âyetlerle söz konusu çirkin benzetmenin boşama olarak addedilemeyeceği ve ilgili ameliyeye başvuruların ağır bir kefaret ödemek koşuluyla karı-koca ilişkisinin devam edebileceği bildirilmiştir.

1.1. Erken Dönem Müfessirlerinin Konuya Yaklaşımı.

Tefsir literatürüne süreçle birlikte yeni yorumlar eklendiği, bazıları da birbirinin tekrarı olduğu için, Mâturîdî'nin yaşadığı çağdan çok uzaklaşmadan konunun hangi ekseninde ele alındığını görmek ve Mâturîdî'nin görüşlerini mezkur isimlerle kıyaslamak ve zımnem milli kimliğine matuf beyan ettiği evrensel söylemlere ve yorumlara dikkat çekmek istiyoruz.

Kur'ân-ı Kerîm ilgili ameliyenin meydana gelmesi için dile getirilen istiarenin, yani eşin sırtının annenin sırtına benzetilmesini çok çirkin ve asılsız bir söz olarak niteledikten sonra bunu yapanların aile hayatını sürdürmek için yapması gereken ağır müeyyideleri sırasıyla beyan eder. Kur'ân-ı Kerim bir kişinin eşiyle birlikte olmasını, annesiyle birliktelik yaşamasına benzetmesinin haddi aşan ve iğrenç bir söylem olduğunu açıkça beyan etmiş olmasına rağmen ilk dönem müfessirleri ve ulema olayın bu yönünden çok teknik yönleri üzerinde fikir beyan etmekte daha aktif bir rol içerisinde yer almıştır. Zıharın hangi sözlerle, kime yapılan benzetmelerle, kimin zıhar yapıp, kimin yapamayacağı şeklinde âyetin maksadının ve söyleminin uzağında konuların tafsilatlı bir şekilde tartışıldığını söylemek mümkündür.

Fakihler zıharın gerçekleşmesi için benzetilen organla ilgili ihtilâflar yanında benzetilen eşin ve kendisine benzetilen kadının nitelikleri, benzeten kocanın bazı özellikleri ve zıharın şartlı olup olmayacağı hususu ile kefaretinin ayrıntılarına dair farklı görüşler zikretmişlerdir. Zihârda, benzetilen organla ilgili ihtilâfta bu organa bakılmasının mubah olup olmaması ve beden bütününe ifade edip etmemesiyle saygı ve iltifat amaçlı kullanımlara konu olup olmaması açısından önemsenmiştir. Benzetilen şey el, ayak gibi beden bütününe çağrıştırmayan bölümler veya saç, tükürük, gözyaşı gibi hükmen parça sayılanlardan olursa Hanefîler zıharın gerçekleşmeyeceğini söylerken Mâlikîler'le bazı Şâfîler zıharın gerçekleşeceğini beyan etmişlerdir. Kadınların sırtı dışında karın,

baldır gibi bakılması haram olan yerlerine benzetmeyi ittifakla zihâr sayarken baş ve yüz gibi mahremler tarafından bakılması câiz olan yerlere benzetmeyi Mâlikîler zihâr sayarken Hanefiler sayılmayacağını söylerler. Şâfiîler ise ayak, göğüs, saç, cinsel organ gibi saygı veya iltifat ifadelerine konu olmayan organlara benzetmeyi doğrudan, diğerlerini ise niyete bağlı olarak zihâr kapsamına almışlardır (Yaman, 2013: 44/388).

Mâturîdî'den önce yaşamış müfessirlerin eserlerini incelediğimiz zaman görüşlerinin yukarıda zikredilen mezheplerin görüşlerinden çok farklı olmadığını müşahede etmekteyiz. Örneğin, müfessir kimliğinden çok hadisciliği ile temayüz etmiş müelliflerden Abdurrezzak es-Sen'ânî (ö. 211/826) sadece ayetin nüzulüne vesile olan olayı ve hukuki sonucuna dair bilgi aktarır. (Abdurrezzak, 1999: 3/291) Yine erken dönem müfessirlerinden olan Hûd b. Muhakkem el-Huvvâri (ö. 280/893) Allah'ın helal kıldığı eşlerini kendilerine haram olan annelerine benzetmekle yalan söylediklerini izhar ederken, olgunun manevi boyutunun ne denli önem arz ettiğine temas etmez. (Huvvârî, 1990: 4/305) Mâturîdî ile aynı çağda yaşamış olan ve rivayet tefsirinde otorite kabul edilen İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) ilgili ayet ile ilgili sebebi nüzulleri zikrettikten sonra esasen konumuz olan ayete gelir ve ayetin söylemine ek herhangi bir husus eklemeyiz. Erkeklerin eşlerini annelerine benzetmek suretiyle büyük bir yalan ve kötü bir söylemde bulduklarını zikreder. Çünkü eşleri kendilerine helal iken, anneleri haramdır. Müfessir daha sonra fıkıhçıların dile getirdiği, hangi şartlarda ve kimin ziharının geçerli olacağına dair tartışmalara yer verir. (Taberî, 2001: 22/456) Mâturîdî ile çağdaş olan bir diğer müfessir Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) tefsirini incelediğimiz zaman bazı dilsel ve fikhî tahlillerden ileri gitmediğini gözlemleyebilmekteyiz. Müfessir, bu ameliyeyi yapanların 'yalan ve kötü bir söz' söylediklerini ifade etmekle yetinmiş ve Allah'ın kefaretilerine yine bir araya gelmesini sağlayarak insanlara merhametini izhar ettiğini ekler (Semerkandî, 1993: 3/333).

Mâturîdî ile çağdaş olan ve Hanefî hukukçuların ve ahkam tefsirinin önde gelen isimlerinden Ebû Bekr el-Cessâs'ın (ö.370/981) yukarıda zikredilenlere ek olarak, zihârın geçerliliğine dair şartları da zikrettiklerini görmekteyiz. Müfessire göre zihar sadece Müslümanlar için geçerli bir ameliyedir. Zira ayette 'sizden

eşlerine zihar yapanlar' şeklinde sadece Müslümanlara hitap eden bir ibare vardır ve dolayısıyla söz konusu boşama şeklinin zimmîler için geçerli olmayacağı şeklinde lafız eksenli bir yorum yapar. (Cessâs, 1992: 5/302) Sadece ahkam ayetlerini ele aldığından dolayı Cessâs 'kişinin eşinin annesi gibi olamayacağı' olgusuna dikkat çeken ayete dair herhangi bir bilgi vermez. Müfessirin mezkur yorumlamalarının temelinde kuvvetle muhtemel hukukçu kimliği ve zihar ameliyesini dini bir hüviyet ekseninde okuması yatmaktadır. Zira ayet, kefaret zorunluluğu getirmektedir ve kefaret Müslümanlar dışındakiler için talep edilemeyecek dini bir yükümlülüktür (Cessâs, 1992: 5/304).

Mâturîdî'nin yaşadığı asrın sonunda yaşayan müfessirlerden İbn Ebî Zemenîn (ö. 399/1008) zihar ameliyesine başvuranların eşlerini annelerine benzetmek suretiyle Allah'ın kendilerine helal kıldığını haram kılarak yalan söylediklerini ve haddi aştıklarını söyler. (İbn Ebî Zemenîn, 2002: 4/357) Mâturîdî'den takriben bir asır sonra vefat eden Mâverîdî (ö. 450/1058) için hukuki boyutuna dair bilgi vermezken, ayetin muhatabı olan kişi özelinde söz konusu ameliyeyi yapan kişilerin bu benzetme ile çok çirkin bir iş ve yalan söylediklerine temas etmekle yetinir. (Mâverîdî, 1987: 5/489) Benzer yorumu yapan Begavî (ö. 516/1122) bu uygulamanın şeriat tarafından makbul addedilmeyen bir ameliye olduğuna işaret ettikten sonra hukuki sonuçlarına dair bilgi ile devam eder (Begavî, 1992: 8/50).

Hem tefsir hem de kelim ve mantık alanında mümtaz bir konumu olan dirayet tefsircisi Fahreddîn er-Râzî, (ö. 606/1210) mantık ve filoloji konusundaki yetkinliğini ilgili ayetler bağlamında ortaya koymuştur. Fakat bazı filolojik tahlilleri âyetin maksadı ve muradı dışında görünmektedir. Râzî'ye göre onlar eşlerini annelerine benzeterek yalan söylemişlerdir. Zira anneleri onları doğuran kadınlar iken, eşleri için böyle bir durum söz konusu değildir ve bu yönüyle doğru olmayan bir şey söylemişlerdir. Eğer bu benzetme ile ebedi bir haramlık kastetmişlerse bu da doğru değildir. Zira anneleri daimi olarak onlara haram iken, eşlerinin haramlığı daimi değildir. En önemlisi de bu onların kendi kültür ve geleneklerinden tevarüs edindikleri yanlış ve kötü bir ameliyedir. (Râzî, 1981: 29/264) Mâturîdî'den yaklaşık üç asır sonra yaşamış olan Râzî, Mâturîdî'nin benzeri yorumlar yapmıştır.

Fahreddîn er-Râzî ile aynı çağda yaşayan ahkam müfessiri el-Kurtubî (ö. 671/1273) konunun hükümlerine dair epeyce tafsilat zikrederken, âyetin esas vurgusuna çok kısa bir temasta bulunmakla yetinir (Kurtubî, 2003: 17/279) Müfessir Kurtubî de fakihlerin görüşlerine binaen zımmînin yaptığı zıharın geçersiz olduğunu belirtir. Çünkü âyette ‘aranızdan/sizden’ ibaresi yer almaktadır ve kafir ‘aramızdan’ olmadığı için zıharın onun için mümkün olamayacağını söyler. Aksine, kölenin zıharının geçerli olabileceğini zira kölenin müslüman ve dolayısıyla aramızdan olmasının mümkün olduğunu söyleyerek onun amelîyesinin geçerli olduğuna hükmeder (Kurtubî, 2003: 17/232). Müfessir, daha önce mezheplerin görüşlerini zikrederken beyan ettiğimiz konularda benzer şeyleri aktarır. Kişi, hanımını annesinin uzuvlarına benzetirse durumun ne olacağına, kinayeli sözlerin hukuki sonucuna, delinin, sarhoşun ve kadının zıhar yapmasının imkanı konularına ayrı başlıklar açar. Annenin hangi organına benzetme yapıldığının sonucu etkileyeceğini, kinayeli sözlerde sözün bağlamı ve maksadın önemli olduğunu, delinin ve kızgınlık halinde zıhar yapanın eyleminin geçerli olduğunu, sarhoşun ise söylediğinin bilincinde olması durumunda hukuki sonucun vuku bulacağını, kadının zıharının ise geçersiz olduğunu söyler. Müfessire göre kadın zıhar yapamaz, zira ayette ‘sizden kadınlarınıza zıhar yapanlar’ demiş, ‘siz kadınlardan erkeklerine zıhar yapanlar’ dememiştir. Neredeyse ittifakla kadının zıhar yapamayacağı ifade edilmiştir. Böyle bir hakkı olmamasına rağmen, kadın erkeğe zıhar yapacak olursa, yemin kefareti ödemesi gerekir (Kurtubî, 2003: 17/220-226). Bu kadar ayrıntıya yer veren Kurtubî, ‘eşleri asla onların anneleri değildir. Onların anneleri kendilerini doğuran kadınlardır,’ ibaresi bağlamında sadece bir kıraat farkına temas etmekle yetinir. ‘Bu kocalar çok çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar.’ ibaresine dair ise muhatapların şeriatın onaylamadığı çirkin bir söz söylediklerini, kefaretlerini ödemekle bu çirkin ve yalan sözün vebalinden kurtulacağını ekler (Kurtubî, 2003: 17/232).

Sonuç olarak Mâtürîdî’nin çağdaşı veya yakın döneminde yaşamış olan müfessirleri incelediğimiz zaman yorumların benzerlik arz ettiğini görmekteyiz. Özellikle hukukçu kimlikleri ile temayüz eden müfessirler, kadının sırtının cinsellikten istiare olarak annenin sırtına benzetilmesi konusuna çok değinmezken, diğer müfessirler ifadeyi hakiki manada yorumlamışlardır. Mâtürîdî’den sonra

yaşayan bazı müfessirlerin ona benzer yorumlar yaptığını müşahede etmekteyiz.

1.2 İmâm Mâturîdî'nin Milli Kimlik Eksenli Yorumu

Mâturîdî'nin tefsirinde ilgili ayetleri sırasıyla incelediğimizde ilk olarak Hz. Peygamber'in bu olayın hukuki sonucuna dair kültürel yaklaşımına/çözümüne dikkat çektiğini görmekteyiz. Nitekim müfessir farklı rivayetlerin var olduğunu beyan eder. Bir rivayette Hz. Peygamber (a.s.) kadına; “senin kocana haram olduğunu zannediyorum” demiş, başka bir rivayette ise; “senin durumun hakkında bana bir emir gelmedi” buyurmuştur. Müfessire göre bu iki rivayet şöylece uzlaştırılabilir. Kadının kocasına haram olduğunu söylerken, ‘cahiliye devri insanları bunu haram saydıkları için ben de bunun haram olduğunu düşünüyorum’, demiş olabilir. Ayrıca rivayetlerde yer alan ‘zannediyorum’ ibaresi o dönemde insanların haram olduğunu düşünmeleri sebebiyle söylenen zanna dayalı bir beyanın göstergesidir (Mâturîdî, 2005: 9/548). Dikkat edilirse Mâturîdî mezkur rivayetlerdeki Hz. Peygamber'e ait hukuki çıkarsamanın temelinde geleneğin yani milli kültürün var olduğuna işaret eder.

Mâturîdî rivayetler bağlamında zıharın mahiyetinin netleştirildiğine dikkat çekerken söz konusu amelîyenin müslümanlar için haram kılındığına da dikkat çeker. (Mâturîdî, 2005: 9/551) Müfessirin işaret ettiği bu olguya temas eden başka müfessirler de vardır. (Begavî, 1992: 8/50) Hal böyle iken yapılması haram olan bir eylemin hangi şartlarda ve hangi sözlerle geçerli olacağı tartışılmış olması dikkate şayan bir durumdur. Müfessirin farklı isimlerden rivayet ettiğine göre cahiliye araplarına göre zıhar ebedi haramlık meydana getiren bir talak olarak kabul edilirdi. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) bu konuda şöyle demiştir: Zihâr, talâkın en ağırı ve eşi haram kılmanın son noktasıydı, çünkü erkek karısına zihâr yaptığında artık ona ebediyen dönemezdi. Ebu Hureyre'ye göre (ö. 58/678) Allah, zıharı bu ümmet için kefareti mutlaka ödenmek şartıyla ortadan kalkan ve haram olmaktan çıkan bir statüye kavuşturmuş ve yapılma şekli itibarıyla harama dönüştürmüştür (Mâturîdî, 2005: 9/551).

İmam Mâturîdî bu olayla ilgili olarak da derin mantık ve re'y yetkinliğini ortaya koyar ve zihârın cahiliye döneminde talâk sayılsa bile, İslâm'da talâk kabul edilmediğinin altını çizer. Hasan-ı Basrî'den naklen bu amelîyenin ebedi haramlığı gerektiren ve

hükmü asla kaldırılmayan bir olgu olmadığına temas eder. Nitekim Havle hadisinde, kocası kendisine: Senin artık bana haram olduğunu zannediyorum, dedikten sonra Havle, ‘vallahi sen, benim hakkımda talâk kelimesini söylemedin’ karşılığını vermiştir. Şayet zihâr talâk olsaydı Havle de bunu bilir ve Hz. Peygamber (a.s) “senin ona haram olduğunu zannediyorum” karşılığını verince, kocasının talak kelimesini kullanmadığını ısrarla dile getirmezdi (Mâturîdî, 2005: 9/552).

Mâturîdî’ye göre bu âyet henüz nâzil olmadan önce, şayet zihâr talâk kabul edilmiş olsaydı Hz. Peygamber (a.s), kadına, “kocan seni boşadı mı?” diye sormazdı. Üstelik bu soruyu kadın, ‘kocam beni annesinin sırtına benzetti’ dedikten sonra sormuştu. Binaenaleyh Hz. Peygamber (a.s); “senin durumunla ilgili bana bir emir gelmedi” demeyecekti ve onun getirdiği şeriatın hükmüne göre zihâr, mülkiyeti yok eden bir talâk olacaktı. Müfessir olayı bu minvalde anlamanın daha doğru olduğu düşüncesindedir. Bu düşüncesinin de Havle’nin kocası Evs’in İslâm’da ilk zihâr yapan kişi olduğuna dair bilgiyle teyit edildiğini ekler (Mâturîdî, 2005: 9/552).

İmam Mâturîdî bu ameliyenin haramlık doğurabilmesi için söylenmesi uygun olmayan sözün anneyi kastetmiş olması gerektiğine dikkat çeker. Zira ayetteki ‘zihâr’ lafzının "sen bana annem gibisin" anlamında kullanılmış olması gerekir. Nitekim âyetin devamında, ‘zihar yaptıkları o kadınlar onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır’ diye buyurulmaktadır. Âyette ‘analar’ lafzı kullanılmış, anaların sırtı denmemiştir. Binaenaleyh âyetin, anayı kastetmiş olması gerekir. Bu bağlamda Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî bir adamın kendi karısına, zihar niyeti olmasa bile "sen bana anam gibisin" demesini zihar sayarken, İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe haramlığa niyet etmeden, sadece bu sözle zihar yapmış sayılmaz, şayet niyet ederse zihâr olur demiştir (Mâturîdî, 2005: 9/552).

Müfessire göre âyet karlarına/eşlerine zihâr yapanların eşlerinin asla onların anaları olmadığını tekit ederek dile getirmektedir. Zihâr yapılan o eşler katiyen onların anneleri gibi değildir. Zihar yapan kişiler eşlerine, "siz bize karşı annelerimizin sırtı gibisiniz" diyorlarken Allah onlara: ‘o kadınlar, asla onların anaları değildir’ şeklinde cevap vermiştir. Dolayısıyla zihar yapan insanların, eşlerine; ‘onlar bizim annelerimiz gibidirler veya

annelerimizin sırtı gibidirler, şeklindeki sözlerini değil; 'onlar bizim analarımızdır' maksadındaki sözlerini reddetmektedir. Dolayısıyla da Allah: 'o kadınlar, asla onların anaları değildir' mealindeki beyan ile 'anneleri gibi değildirler', demek istemiştir. Müfessire göre âyete 'onların anaları gibi değildirler' şeklinde anlam takdir edildiğinde başka bir problem ortaya çıkmaktadır. Zira takdir edilen kelimenin hemen ardından; 'Onların anaları, sadece kendilerini doğuran kadınlardır' şeklinde bir cümle gelmektedir. Bir biyolojik hakikati beyan eden bu cümleye nasıl bir anlam yüklenecektir? Onlar, eşlerini kendi annelerine benzetiyorlardı, bizzat annelerini kastetmiyorlardı. Allah ise böyle bir benzetmeyi reddetmekte ve herkesin bildiği bir yasaya dikkat çekmektedir. Bu durumda "onların anneleri onların doğuran kadınlardır" ibaresinin gerçek anlamı nedir? Zaten insanlar bu hakikati biliyor ve annelerini asla inkâr etmiyorlardı. Ayrıca eşlerinin de kendilerinin gerçek anneleri olduğunu iddia etmiyorlardı. Peki bu durumda âyette yer alan: 'onların anaları, sadece kendilerini doğuran kadınlardır' mealindeki cümle ile reddedilen olgu ne olabilir? (Mâtürîdî, 2005, 9: 553).

Burada başka bir problem de şudur: Allah; 'gerçek şu ki onlar çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar diye buyurmaktadır. Halbuki onların zahiri/hakiki sözleri ne yalan ne de kötüdür. Çünkü onların, "senin sırtın annemin sırtı gibidir" veya "sen bana annemin sırtı gibisin" yahut da "sen annem gibisin" şeklindeki sözlerinde sadece bir benzetme vardır. Kaldı ki karısı hakikaten annesine de benzeyebilir, çünkü şekil ve yaratılış itibarıyla eşinin sırtı annelerin sırtı gibi olabilir. Ayrıca teşbihte benzeyen ile benzetilenin bütünüyle aynı olmayı gerekmez. Bu durumda onların, karılarını annelerine benzetmeleri nasıl olur da çirkin ve yalan bir söz diye nitelendirilebilir? Daha da önemlisi muhatapları neden çirkin ve asılsız/yalan bir söz söylemekle itham etmektedir? (Mâtürîdî, 2005: 9/553).

Mezkûr soruları soran İmam Mâtürîdî bazı mantık öncülleri arasındaki ilişkiler ve çelişkiler bağlamında ayetin böylesine sert bir ifade kullanmış olmasının nasıl yorumlanabileceğine dair çıkarsamalar yapar ve kendi milli kültüründe var olan evrensel bazı olgulara temas eder. Müfessire göre muhataplar haddini aşarak ve üstlerine vazife olmadığı halde, anneleri bağlamında var olan bazı hükümleri karıları için de gerekli ve geçerli kılmak istiyorlardı. Onlar eşlerini annelere benzetiyorlar, fakat bu teşbihle şekil veya

yaratılış benzerliğini kastetmiyorlardı. Zira bir adamın eşi fiziksel şekil bakımından adamın annesine benzeyebilir. Bilakis bu benzetme ile cinsel haramlığı kastediyorlardı. Ne var ki kadınların haramlığı annelerin haramlığı gibi değildir. Çünkü anne, bir kadın olarak kendisinden cinsel açıdan yararlanılması ebediyen haram olan özel bir varlıktır. Bir erkeğin annesinin evine girmesi, ona hizmet etmesi, onunla seyahate çıkması her zaman ve zeminde caizdir, mübahtır. Yine kişinin annesine bakması, dokunması, onu sırtına alması, indirmesi, onunla yalnız kalması ve baş başa bulunması da mübahtır. Aksine bir adamın karısı üç talâkla veya bâin talakla (geri dönüşsüz talak) nikâhtan çıkarıldığı takdirde, artık kocası için bu haklardan hiçbirisi caiz olmaz (Mâturîdî, 2005: 9/552).

Müfessire göre iki şey arasındaki benzerlik, her ne kadar ikisi arasında bütün olgularda tam bir eşitliği gerektirmiyorsa da olguların/durumların birinde tam eşitliği zorunlu kılar. Mâturîdî birbirine benzetilen iki varlığın her açıdan birbirine benzemeyeceğini ontolojik yönüyle farklı olan insan-Allah düzleminde örneklendirerek konuyu tasrih etmeye çalışır. Bir insan ilim sahibi olduğunda kendisine âlim denir, Allah Teâlâ da âlim olarak diye isimlendirilir. Ne var ki insanın ilmiyle Allah'ın ilmi arasında her açıdan benzerlik ve eşitlik olmadığı için, burada mutlak benzerlik oluşmaz. Hiç şüphesiz Allah Teâlâ hem ilmi hem de sıfatları yönüyle çok yücedir, insan ile benzerliğinin mümkün bir olgu olan ilim yönüyle benzerliği bile imkansızdır. Mezkur temsil göstermektedir ki zihar yapanların eşlerine yönelik mahremiyetin annelerine yönelik mahremiyet gibi olmasını istemeleri mümkün değildir. Yine anneleri için birtakım haklar ve hükümler olduğu gibi eşler için de bazı haklar ve hükümleri gerekli görüyorlardı. Böylelikle annelerine karşı mübah olan bazı davranışlar olduğu gibi, eşlerine karşı bazı davranışların da mübah olmasını, dolayısıyla annelerine yönelik saygınlığın eşlerine karşı da olmasını istiyorlardı. Fakat Allah bunu meşru kılmayıp yasakladı ve 'o kadınlar asla onların anaları değildir' buyurarak onların söylemlerini reddetti. Yani onların varlığını düşündükleri haramlık konusunda hanımları anneleri gibi değildirler. Allah, onların düşündüğü haramlığı, yalnızca kendilerini doğuran annelerine tahsis ettiğini beyan etmiş ve onların Allah'ın emretmediği ve meşru görmediği bir şeyi kendi kafalarından uydurduklarını söyleyerek söylemlerini ve eylemlerini reddetmiştir (Mâturîdî, 2005: 9/552).

Sonuç

İmâm-ı Mâtürîdî tefsir, fıkıh, akaid, ve kelim gibi alanlarda önemli eserlere imza atmış mümtaz bir kişiliktir. Bu mümtaz kişiliği yönüyle bazı müellifler onun milliyetine dair farklı yorumlar yapmışlardır. Fakat hem yaşadığı yer, hem de telif ettiği eserlerdeki dil yapısı onun Türk olduğunun apaçık göstergeleridir.

Biz, tebliğimizde İmâm-ı Mâtürîdî'nin Türk kimliğinin yansımalarını Arapların geleneksel bir boşama şekli olan zıhar bağlamında ele almaya çalıştık. Söz konusu gelenek, Araplar'ın uyguladıkları ve muhteva itibariyle çirkin bir benzetme içeren bir amelidir. Kişi, özellikle akrabaları ile sorun yaşadığı karısını cezalandırmak için bu ameliyeye başvururdu. Boşama yapılırken 'senin sırtın benim anamın sırtı gibidir' şeklinde bir benzetme yapardı ve bu benzetmeyi yaparken 'sırt' anlamında Arapça 'zahr' kelimesini kullandığı için de ameliye bu isimle anılmıştır.

Mezhep imamaları ve İmâm-ı Mâtürîdî'den önceki müfessirlerin bu konudaki yorumlarını incelediğimiz zaman, bilhassa konunun teknik yönünün ön plana çıktığını görürüz. Uygulamanın hangi şartlarda, meydana geleceği, kullanılacak lafız ve benzetmeler, benzetilen organın mahiyeti, benzetme yapanın dini kimliği, deli ve sarhoşun söyleminin geçerli olup olmayacağı gibi olguların tafsilatlı bir şekilde ele alındığını görürüz. Oysa ki Kur'ân bu ameliyeyi çok çirkin olarak nitelemiş ve haram kılmışken, müfessirlerin bu denli ayrıntıya girmiş olması ayetin esas gayesini ıskalamaları anlamına gelmektedir.

İmâm-ı Mâtürîdî'nin konuya dair yaklaşımı millî kimlik ekseninde ve evrensel bir muhtevada olmuştur. Müfessir konunun esasını yakalamış ve gereksiz fıkhi ayrıntıya girmemiştir. Ayette yer alan ve cinsellikten istiare olan benzetmeyi çok çirkin ve hadsiz bir söylem olarak tanımlamıştır. Doğrusu, bir insanın eşinin ve annesinin dış görünüş itibariyle benzer olması mümkün iken ayetin çok sert bir üslupla olayı tenkir etmiş olmasının gerekçesini sorgulayan müfessir, milli kimlik eksenli bir değeri ve evrensel bir olguyu izhar eder. Anne, insanın cinsel anlamda asla kendisinden istifade edemeyeceği özel bir insandır. Onun tüm diğer kadınlarla kıyaslanamaz bir değeri vardır ve ona özeldir. Mezkur boşamayı yapan kişilerin eşlerini cinsellikten istiare ile annelerine benzetmeleri hem hadleri hem de hakları değildir. Nitekim ayetin de belirttiği üzere anne kişiyi doğuran yani, dünyaya gelmesine vesile

olan kutsal bir varlıktır. Onun sahip olduğu özel haklar ve özel durumlar ile eşlerin özel hakları ve özel durumları eşit ve benzer değildir. Bu bağlamda yaptıkları benzetme çok çirkin, hadsiz ve yalandır.

Sonuç olarak İmâm-ı Mâturîdî'nin ayetin esas gayesini yakaladığını ve gerçekten takdire şayan bir incelikle ve mantıksal çıkarsamalarla yorumladığını görmekteyiz. Özellikle cinsel ilişkiden istiare olarak eş/karı anne benzetmesinin çok çirkin ve çok iğrenç olduğuna şiddetle vurgu yaptığına şahit olmaktadır. Bu anlamda zımnen milli kimlik ve milli kültür eksenli olduğunu düşündüğümüz bu yorum kendisinden önce bu netlikte ve bu vurguda dile getirilmiş değildir. Evrensel değerler bağlamı bu yorumunda da milli kimliğinin etkin olduğunu söylememiz mümkündür. Mezkur yorumuna, kendisinden sonraki müfessirlerin kayıtsız kalamadığı da tespit ettiğimiz bir vakıadır.

KAYNAKÇA

- Abdurrazzâk b. Hemmâm, (1989) *Tefsîru'l-Kur'an*, Riyad, Mektebetu'r-Rüşd.
- Beğavî, İbn Mesud (1989), *Meâlimu't-Tenzil*, Riyad, Dâru Tayyibe.
- Cessâs, Ahmed b. Ali (1992), *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Cevâd Ali, (1993) *el-Müfasssal fî târihi Arab kable'l-İslâm*, 1993, 3. Baskı, Bağdad, Neşru'l -Câmia.
- Huvvârî, Hûd b. Muhakkem (1990), *Tefsîru Kitâbillâhi'l-Azîz*, Beyrut, Dâru'l-Garbi'l-İsâmi.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir (1984), *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus, Dâru't-Tûnusiyye.
- İbn Ebî Zemenîn, Muhammed b. Abdullah (2002), *Tefsîru'l Kur'âni'l-Azîz*, Kâhire, el-Fârûku'l-Hadîsiyye.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl (tsz), Beyrut, Dâru Sâder.
- İmamoglu, Mehmet Ragıp (1991), *İmam Ebu-Mansur El-Matürîdî ve Te'vilatu'l-Kur'an'daki Tefsir Metodu*, İstanbul, Yeni Zamanlar Yayıncılık.
- Kitâbü't-Tevhîd (nşr. Bekir Topaloğlu), Beyrut 2002, Dâru Sâder.
- Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed (ts.) *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Riyad, Dâru Âlemi'l-Kutub.
- Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed (2005), *Tevilâtu Ehli's-Sünne*, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

- Mâverdí, Muhammed b. Habîb (1987); *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn, (1993), *Tabsiretu'l-edille*, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özen, Şükrü, (2003) 'Mâturîdî' *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 23, İstanbul, s. 146-151.
- Pezdevî, Ebü'l-Yüsr (1963), *Uşûlü'd-dîn*, Kahire, Merkezu'l-İlm.
- Râzî, Fahreddîn (1981), *Mefâtihu'l-Ğayb*, Lübnan, Dâru'l-Fikr.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys (1993), *Bahru'l-Ulûm*, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Taberî, İbn Cerîr (2001), *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Kahire, Merkezu'l-Buhûs.
- Yaman, Ahmet (2013), 'Zihâr', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 44, İstanbul, s. 387-390.
- Zebidî, Ebü'l-Feyz Muhammed (1998), *Tervîhu'l-kulûb bi-zikri mülûki Benî Eyyüb*, Kahire, Dâru'-İlm.